

Yayına Geliş Tarihi:02/11/2023
Yayına Kabul Tarihi:30/01/2024
Online Yayın Tarihi:30/04/2024

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt:8, Sayı:1, Yıl:2024, Sayfa:20-34
ISSN: 2587-2206

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

KANT'IN ELEŞTİREL FELSEFESİ ÜZERİNE BİR SORUŞTURMA¹

Yıldırım ORTAOĞLAN²

Özet

Bu çalışma, Kant'ın eleştirel felsefesinin temel kavramlarına odaklanmaktadır. Eleştiri kavramı, soruşturmanın merkezindedir. Bu merkez, bilgi yetilerimizin sınırlarını kuşatır. Sözü edilen kuşatıcılığın gölgesinde yapılması gereken, Kant'ın "eleştirel felsefesi" olarak tanımlanabilecek düşünce yolunun güzergâhlarını belirlemektir. Güzergâh, Kant'ın temel kavramlarının birer uğrak olarak ele alınmasını şart koşar. Böylesi bir koşul, bilinebilecek olanla bilinemeyecek olanın sınırlarını çizer. Kant'ın öznenin konumu sınır çizen düşünmesi ancak ve ancak eleştiri, akıl, a priori, a posteriori, deney, bilgi vs. kavramların birliğinde anlaşılabilir. Kant'ın bilginin kaynağı konusunda mesele ettiği kavramlar, hem onun modern düşünmede önemli bir kırılmanın eşliğinde durduğunu hem de yeni bir yolu nasıl açtığına yönelik bize bir izlek sunar. Söz konusu izleklerin bize sağladığı düşünme deneyimini takip etmek hem Kant'ın açtığı yolları keşfetmemizi sağlayacak hem de bilginin ve öznenin konumuna ilişkin eleştirel bir tutum elde etmek adına adım atmamızı kolaylaştıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Eleştiri, Sınır, Akıl, A priori, A posteriori.

¹ Bu çalışma, Kant üzerine yapılması planlanan uzun soluklu bir soruşturmanın ilk basamağıdır. İlk basamak olması dolayısıyla sadece emekleme aşamasındadır. Çalışmanın basamakları, ilkin Kant'ın özneyi yerleştirdiği konumdan hareketle bilginin durumunu ortaya koyacaktır. Daha sonra çağımızın sloganına dönüşen "Hakikat-sonrası" zamanda bilginin ve öznenin yeni bir konuma sahip olup olmadığı tartışılacaktır. Bu tartışma neticesinde özne ve bilginin bir konum olarak üzerinde durdukları zeminin çoktan kayıp gitmekte olduğuna ilişkin farklı incelemelerden hareket ederek, tartışmaların hangi yönde ilerlemesi gerektiğine yönelik bir düşünme deney(im)inin içinde yeni bir yolun olanağını soruşturacağız.

Atıf/Citation: Ortaoğlan Y., (2024). Kant'ın Eleştirel Felsefesi Üzerine Bir Soruşturma. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 20-34.

² Dr. E mail: yildirim.ortaoğlan@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-5813-1191

AN INVESTIGATION ON KANT'S CRITICAL PHILOSOPHY**Abstract**

This study focuses on the basic concepts of Kant's critical Philosophy. The concept of critique is at the center of the investigation. This center encompasses the limits of our abilities of knowledge. What needs to be done in the shadow of this encompassingness is to determine the routes of the path of thought that can be defined as Kant's "critical philosophy". The route requires that Kant's basic concepts be considered as moments. Such a condition draws the boundaries between what can be known and what cannot be known. Kant's thinking about the position of the subject can only be understood through the unity of concepts such as critique, reason, a priori, a posteriori, experience, knowledge, etc. The concepts that Kant deals with about the source of knowledge provide us with a theme about how he stands on the verge of an important break in modern thinking and how he opened a new path. Following the thinking experience provided to us by these paths will not only enable us to explore the paths opened by Kant, but also facilitate us to take a step towards a critical position regarding the position of knowledge and the subject.

Keywords: Critique, Limit, Reason, A priori, A posteriori.

GİRİŞ

Bütünsel bir yapı ele alındığında –ki bu mimari bir eser de olabilir- onun sadece görünüşüne bakarak bütünü hakkında yargıda bulunmak düşünen “ben”in en zayıf yönlerinden biridir. Yapılması gereken ise bütün göz önünde bulundurularak tek tek parçaların derin bir soruşturmasını yapmaktır. Doğru bir yargıda bulunmanın ilk koşullarından biri budur. Söz konusu bilgi olduğunda onun parçalarından hareketle bütün hakkında yargıda bulunma durumu eleştiriyi³ güzergâh olarak kullanmak zorundadır. Böylesi bir soruşturma ise düşünmenin sahiciliği için kaçınılmazdır. Eleştirinin hangi sınırlar bağlamında yapılacağı ise aklın sözünün başladığı ve bittiği yerin bilinmesiyle mümkündür. Akıl, bilgiye ulaşmada nasıl bir sınır çizer? Söz konusu sınırın anlamı nedir? Sınır ve eleştiri arasındaki ilişki nasıldır? Tüm bu sorular kategorik düşünmenin yolunu belirlemek açısından son derece önemlidir. Çünkü, düşünmeyi tüm yönleriyle düşünebilmek için aklın “*ergin olmayış*” halinden sıyrılması ve bir yönüyle “*aydınlanması*” gerekmektedir. Bu bağlamda, Kant'ın düşünme yolunu belirleyen şu dört soru hayati öneme sahiptir: “*Neyi bilebilirim?*”, “*Ne*

³ Eleştiri, kendisini belirli bir tutum üzerinden olanaklı kılan her türlü tartışmanın içine sızarak birbiriyle uyum içinde olmayan ya da daha doğru bir ifadeyle söylemek gerekirse birbirlerine zıt kuramları “*her birini doğruluğun bir ögesi olarak kendi yerlerine koyan daha kuşatıcı bir kavrayışı*” ortaya çıkarmayı hedefler. Kant eleştiriyi, mutlak anlamının ötesinde “*bilinebilir hakkındaki en genel koşulları belirlemek olan bir 'bilgi yetisi eleştirisi*” çerçevesinde kullanır (Caird, 2018: s. 258).

Kant'ın Eleştirel Felsefesi Üzerine... The Meric Journal Cilt:8 Sayı:1 Yıl:2024
yapmam gerekir?”, “Ne umabilirim?” ve “İnsan nedir?”. Her ne kadar son soru diğer dört soruyu içerse de her sorunun kendine özgü yapısı belli bir tasavvura karşılık gelmektedir. Ayrıca söz konusu soruların kimi pratik, kimi teorik, kimi de hem teorik hem de pratik olana karşılık gelmektedir. Soruşturulacak olan Kant'ın eleştirel felsefesi olacaksa bunun unutulmaması gerekmektedir. Çünkü, unutilan her soru, aklın hangi yönüyle bilgiyi açtığı konusunda bizi karanlık bir alanda terk etme olanağını kendinde taşır. Karanlıkta kalmamak için Kant'ın bilgi kavrayışının zeminini oluşturan “Neyi bilebilirim?” sorusunun yöneldiği meselenin “neyin kayıtsız şartsız mutlak kesinlikle bilinebileceği hakkında” (Kuehn, 2017: s. 237) olduğunun bilincinde olmalıyız.

Düşünce tarihinde derin kırılmaları gerçekleştiren Kant hakkında birçok belirleme yapılmıştır. Şair Jean Paul söz konusu belirlemelerden birini şöyle ifade eder: “Kant dünyayı aydınlatan bir ışık değildir. O tek başına bütün bir güneş sistemidir” (Höffe, 2008, s. 237). Bir başka belirlemeyi de Alman düşünür Mendelssohn (1729-1786) yapar: “her şeyi kırıp döken Kant”⁴ (Heimsoeth, 2007, s. 115). Kant'ın yarattığı bu derin etki aynı zamanda kendisi tarafından da ifade edilmektedir. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde bilgi kuramının yaptığı etkiyi Kopernik'in astronomide yaptığıyla karşılaştırarak “orada merkeze güneşin konulması, burada öznenin merkeze alınması” şeklinde belirtir. Yani özne açısından bakıldığında, “özne ile nesne arasındaki uyum (en son uyum) yerine, nesnenin özneye zorunlu boyun eğme ilkesini koymak” (Deleuze, 2017, s. 22). Söz konusu ifade, bilen ve bilinen ikiliğinde yasa koyucu bir ilkenin varlığını gösterir. Deleuze'ün de belirttiği üzere “Kopernik Devrimi”nin göstermiş olduğu ilk şey “buyruğu bizim vermiş olmamızdır” (Deleuze, 2017, s. 22). Felsefe tarihinde özne-nesne ikiliği açısından öznenin önceliğine yapılan bu vurgu, “Kant'ın Kopernik Devrimi” olarak ifade edilmektedir. Kant'ın bu devrimi, aynı zamanda Yeniçağ düşüncesinin en önemli ve en verimli çabası olarak da görülmektedir (Weber, 2015, s. 348). Böylesi ifadelerle konumu taçlandırılan bir filozofun bu konuma nasıl sahip olduğu ise soruşturulmaya layıktır. Felsefe tarihine bakıldığında yaptığı derin etki açısından Kant'la karşılaştırılabilecek filozofların sayısı çok azdır. Bu bağlamda söylenebilir ki, hem kendinden önceki felsefeye eleştirel yaklaşması hem de kendisinden sonraki felsefenin güzergâhını belirlemesi açısından Kant'ın yeri yadsınamazdır. Kant'ın söz konusu etkiyi yapmasını

⁴Heimsoeth'e göre Mendelssohn'un Kant'ı böyle tanımlaması onun *Saf Aklın Eleştirisi*'nin bir bölümü olan “Bütün Spekülatif Metafiziklerin Kritiğinde” öne sürdüğü temel düşünceden dolayıdır (Heimsoeth, 2007, s. 114).

sağlayan en önemli filozof ise *Prolegomena*'da belirttiği üzere İskoç filozof David Hume'dur.

Kant, Hume'un etkisini şöyle ifade eder: “*İtiraf ederim ki, beni yıllar önce dogmatik uyuklamamdan ilk defa uyandıran ve araştırmalarımın kurgusal felsefe alanında bambaşka bir yön vermemi sağlayan, David Hume'dur*” (Kant, 2015a, s. 8).⁵ Kant'ı bu derin uykusundan uyandıran Hume'un sağduyu ve kurgusal felsefe hakkındaki düşünceleridir. “*Duyularımızın o andaki tanıklığının ve belleğimizin kayıtlarının ötesinde, gerçek bir var olma ve olgu sorunu hakkında emin olmamızı sağlayan delilin iç yapısının ne olduğunu*” (Hume, 2017, s. 32) soruşturan Hume, insan aklının bütün objelerini idea ilişkileri ve olgu sorunları üzerinden inceler. Hume, idea ilişkilerini “*ya sezgi ya da tanıtlama yoluyla kesin olan her ifade*”yi içeren geometri ve cebir gibi bilimlerden incelerken, olgu sorunlarını yanlışlığı tanıtlama yoluyla elde edilmeyen ve tersinin mümkün olduğu önermeler olarak ele alır (Hume, 2017, s. 31). Lâkin, tüm bilginin kaynağın deney olduğuna ilişkin tutum için kaynağı deneyim değilmiş gibi görünen bilgilerin nasıl açıklanacağı bir problemdir. Hume bu soruna açıklık getirmek adına “*Yarın güneş doğmayacaktır*” önermesini “*Yarın güneş doğacaktır*” önermesiyle karşılaştırır. Ona göre, ilk önerme ikincisi kadar anlaşılırdır, fakat güneşin doğacağına emin olmamızı sağlayan akıl yürütmelerimizin kaynağı “*neden-etki*” ilişkisidir. Biz buradan hareketle yarın güneşin doğacağına ilişkin bir izlenime sahip oluruz. Tıpkı ıssız bir adada insan yapımı bir şey bulduğumuzda orada daha önce insanların yaşadığına dair bir izlenim edindiğimiz gibi (Hume, 2017, s. 32). Hume'un neden-etki bağına ilişkin temel savı, onun “*hiçbir zaman a priori akıl yürütmelerle ulaşılamadığını; bu bilginin, belirli nesnelerin sürekli olarak birbirine bağlı olduklarını gördüğümüzde, tümüyle tecrübeden çıktığı*” kavrayışıdır (Hume, 2017, s. 33). Hume'un sorunun tamamından ziyade bir parçasını gördüğünü düşünen Kant, onun neden-etkinin deneyden geldiği savını eleştirir; çünkü ona göre, neden-etki deneyden değil, anlama yetisinden kaynaklanır (Kant, 2015a, s. 8).

⁵ Hume'un *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*'sındaki şu belirleme Kant'ı çeşitli yönleriyle etkilemiş olsa gerek: “*Elimize bir cilt, sözgelisi bir din bilim ya da okul metafiziği kitabı aldığımızda, sorulur: İçinde nicelik ve sayı üzerine deneysel akıl yürütmeler var mı? Yok. Peki olgu sorunu ve varoluş sorunu üzerine deneysel akıl yürütmeler? O da yok. Atın onu öyleyse onu ateşe; çünkü içinde safsata ve kuruntudan başka bir şey olmaz*” (Hume, 2017, s. 162).

1. ELEŞTİRİNİN SINIRI: AKIL

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde ve *Prolegomena*'da metafiziğin bir bilim olarak olanaklı olup olmadığını soruşturmaktadır. Çünkü metafizik söz konusu olduğunda herkes onun hakkında kesin yargılarda bulunma cesaretini göstermektedir. Kant, böylesi bir yaklaşımın temel nedeni olarak da “*esaslı olanı boş olandan ayırt edecek kesin bir ölçütün henüz*” olmadığına bağlar (Kant, 2015a, s. 4). Peki, bütün bir güzergâhı belirleyen metafizik nedir? Kant metafiziği, “*sonu gelmez çekişmelerin kavga alanı*” olarak tanımlar (Kant, 2015b, p. AVIII). Bu alanda farklı düşüncelerin savları bir çatışma içindedir. Söz konusu çatışma şu ya da bu düşüncenin zaferiyle sonuçlanmamaktadır. Bu çatışma alanında akıl bazı temel ilkelere başvurmadan da geri durmaz. Kant'ın şu belirlemesi insan aklının durumunu açıkça ortaya koymaktadır: “*insan akli kurmaya öyle heveslidir ki, kulenin katlarını çıktıktan sonra temelinin nasıl atıldığını görmek için onu yeniden yıktığı çok olmuştur*” (Kant, 2015a, s. 4). Kant insan aklının metafizik alanda çözmeye çalıştığı soruların aynı zamanda aklın doğasından kaynaklandığını *Saf Aklın Eleştirisi*'nde şöyle ifade eder:

İnsan akli kavrayışlarının bir türünde özgün bir yazgıyla [*fate*] karşı karşıyadır: öyle sorular tarafından rahatsız edilir ki, onları reddedemez, çünkü ona aklın kendi doğası tarafından verilirler, ama yine de onları cevaplayamaz, çünkü onlar insan aklının tüm yeteneğini [*ability*] aşarlar (Kant, 1996, p. AVIII).

Kant'ın insan aklına ilişkin tanımlaması onun eleştirel felsefesinin izleğini de belirler. Çünkü akıl aynı zamanda kendi görevleri içinde en çetin olanını yani kendini eleştirmek için mahkeme kurma görevini de üstlenmeye çağırılmıştır. Söylenebilir ki, akıl bu davada hem davalı hem davacı hem de yargıç konumunda bulunmaktadır. Bu bağlamda Kant'ın eleştiriden ne anladığı ise son derece önemlidir. Kant, kendini mahkemede yargılayacak olan akıl için eleştiriyi şöyle tanımlar: Eleştiriden “*kitapların ve sistemlerin bir eleştirisini değil, tüm deneyden bağımsız olan bütün bilgileri bakımından genel olarak akıl yetisinin eleştirisini anlıyorum*” (Kant, 1996, p. AXII).

Kant, deneyin sınırlarını aşan ve bu aşmayla birlikte bilginin genişletilmesinin kendi gücünü aştığını söyler. Ve dolayısıyla kendisinin ele alacağı temel şeyin aklın kendisi ve onun saf düşünmesi olduğunu belirtir. Kant “*saf olan*”dan içinde deneyden gelen hiçbir şeyin karışmadığı (deney yardımı olmaksızın) bilgiyi anlar. Bu bağlamda yapılacak olan eleştiri de aklın yetilerinin eleştirilmesini içerecektir (Kant, 1996, p. AXIV). Kant'a

göre, eleştirinin mümkün olması için ise dört temel koşul gereklidir. Bunlar; tamlık, eksiksizlik (*Vollstaendigkeit*), ayrıntınlık (*Ausführlichkeit*), kesinlik (*Gewissheit*) ve açıklık (*Deutlichkeit*)'tır. Kant'a göre saf akıl tam, eksiksizdir. Bununla bağlantılı olarak eleştiri de tam, eksiksiz olmalıdır. Söz konusu tamlık, “*aklın bütün aktlarının (edimlerinin), tam ve sistemli bir biçimde*” (Kant, 2015c, s. 125) gösterilmesini içermektedir. İkinci koşul olan ayrıntınlık, eleştirinin deney içermeyen aklın bilgileriyle uğraşmasıdır. Üçüncü koşul olan kesinlik, varsayma ve sanıya ilişkin tüm bilgilerin yasaklanmasıdır. Bu bağlamda *a priori* olan, araştırma nesnesinin tematik dayanağı olacaktır. Çünkü Kant'a göre kesin bilgi *a priori* bilgidir ki, “*apodiktik, zorunlu*” bilgi, kesin saf *a priori* bilgiye karşılık gelir (Kant, 2015c, s. 125). Son olarak dördüncü koşul olan açıklık ise mantıksal (*diskürstif*) ve “*somut görülerden*” (*Anschauung*) ya da “*örneklerden ya da somut açıklamalardan çıkarılan*”, “*sezgisel*” açıklığı içermektedir. Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nde de ifade ettiği üzere söz konusu açıklığın odak noktası mantıksal (*diskürstif*) açıklıktır. Diskürstif de kavramların açıklığında mantıksal açıklığa ulaşmaktır (Kant, 2015c, s. 127).

2. BİLGİNİN İKİ YÖNÜ: A *PRİORİ* VE A *POSTERİORİ*

Kant'a göre bir bilgiyi diğer bir bilgiden ayıran, söz konusu edilen bilginin kendine özgü olan bir şeye sahip olmasından ileri gelmektedir. Aksi durumda, bilginin tüm alanları birbirine karışacak, hangi bilginin nasıl bir yapıya sahip olduğu ise bilinemeyecektir (Kant, 2015a, s. 13). Bu bağlamda bilim olarak açıklanacak olan bilginin ne olduğu ve hangi sınırlara sahip olduğu açık bir şekilde ortaya konmalıdır. Bununla ilişkili olarak metafizik bilgiyi ele alan Kant, metafizik bilginin deneye dayalı olamayacağını ki, bunun zaten onun kavramında içerildiğini ve dolayısıyla ona “*saf felsefi bilgi*” denilmesi gerektiğini söyler (Kant, 2015a, s. 14).

Kant'ın eleştiri felsefesinin birçok dayanağı vardır. Kesin bilgi olarak ele alınan *a priori* (saf) bilginin ve bu bilginin “*karşıtı*” olan *a posteriori* (empirik) bilginin neye karşılık geldiğinin açıklanması ise soruşturma dayanağı için önemli bir izlek sağlar. Epistemolojik bir ayrım olan *a priori* ve *a posteriori*, deneyle ilişkisi olması ya da olmaması bakımından birbirinden ayrılmaktadırlar. Bu, aynı zamanda, bilginin bilinmesine dair iki farklı bilme şeklini de ortaya koymaktadır. Kant, “*tüm bilgilerimizin deneyim ile başlamasına karşın, bundan tümünün de deneyden doğduğu sonucu*”nun çıkmayacağını söyler (Kant, 2015b, s. B2). Söz konusu ifade, tüm bilginin deneyle başladığını; ama buna karşın deneyden kaynaklanmadığı anlamına gelir. Çünkü Kant, *Saf Aklın*

Eleştirisi'nde "Tüm bilgimizin deneyim ile başladığı konusunda hiçbir kuşku"sunun olmadığını belirtir (Kant, 2015b, s. B1). Bu da ancak zamana göredir. Böylece, zamana bağlı olarak bilginin deneyimle başladığı görülür. Söylenebilir ki, deneyimle elde edilen bilgi ile saf kesin bilgi arasında bir karşıtlık vardır. İfade edilen karşıtlık, saf olanın deneyle edilenle arasındaki elde edilmiş şekilleri açısından bir karşıtlıktır.

Kant yukarıdaki belirlemeler ışığında temel bir soru sorar: "Deneyimden ve giderek tüm duyu izlenimlerinden bağımsız bir bilgi var mıdır?" (Kant, 2015b, s. B2). Bu ifade, bir bilginin a priori mi yoksa a posteriori mi olduğunu sormakta ve dolayısıyla sözü edilen bilginin kaynağının nereden geldiğini belirtmek için sorulmaya değer görülmektedir. Böylece Kant'ın a priori ve a posteriori bilgiden ne anladığı açıkça söylenir: Kant, a priori bilgiden "tüm deneyimden bağımsız olan bilgileri", a posteriori bilgiden de "deneyim yoluyla olanaklı olan bilgileri" anlamaktadır. A priori bilgiler deneyimin hiçbir şekilde dâhil olmamasından dolayı da saf bilgiler olarak ifade edilirler. Kant buna örnek olarak şunu verir: "Her değişimin bir nedeni vardır". Söz konusu ifade, a priori bir önerme olmakla birlikte saf değildir; çünkü değişimin kendisi zaten deneyimle ilişkili ve deneyimden çıkan bir kavramdır (Kant, 2015b, s. B3). Deleuze'nin de belirttiği üzere a priori bilgi zorunlu ve evrensel olanı –yani deneyimden bağımsız olanı– verir; çünkü deneyime dayanan bilgi –a posteriori– evrensel ve zorunlu olanı vermez (Deleuze, 2017, s. 19).

2.1. Yargının İki Yönü: Analitik ve Sentetik Yargılar

Bilginin ne olduğu sorusunu düşünmenin odak noktası haline getiren Kant, bilginin yargı bildiren bir şeye karşılık gelmesi gerektiğini düşünür. Çünkü yalnız başına güneş bir bilgi vermez. Hâlbuki "Güneş bir gökcisimidir" ifadesi konusu ve yüklemiyle bir yargı oluşturur. Bilginin yargı formunda ifade edilmesi gerektiğinin ortaya çıkması aynı zamanda onun analitik ve sentetik yargılar olarak da ayrılması gerektiğini gösterir. Bu bağlamda analitik ve sentetik yargıları ele almak son derece önem taşımaktadır. Analitik yargılar, bilgi içeriğine yeni bir şey katmayan ve sadece açıklayıcı olan yargılardır. Sentetik yargılar ise bilgi içeriğini genişletmekle birlikte bilgiyi artırır. "Bütün nesnelere yer kaplar" yargısı analitiktir. Yer kaplama yüklemi, nesne kavramına yeni hiçbir şey katmaz; çünkü yer kaplama yüklemi zaten nesnede önceden içerilmiştir. Bu demektir ki, söz konusu yargı bize yeni bir bilgi vermez. Sentetik yargılar için ise durum farklıdır. Örneğin; "Bazı nesnelere ağırdır" yargısında öznedeki içerilmeyen bir şey ifade edilmekte ve bilgi artırılmaktadır (Kant, 2015a, s.

Kant'ın Eleştirel Felsefesi Üzerine... The Meric Journal Cilt:8 Sayı:1 Yıl:2024
14-15). Açıkça söylemek gerekirse “*Bütün nesnelere yer kaplar*” yargısı, a priori “*açık ve seçik*” bir analitik yargıdır. Çünkü deneyim söz konusu olmadan yargının tüm koşulları zaten kavramda bulunmaktadır (Kant, 2015b, p. B12). Kant, yargıların analitik ve sentetik olarak ayrımının anlama yetisi bakımından şart olduğunu ve bu ayrımın klasik olmaya da layık olduğunu söyler (Kant, 2015a, s. 20).

Bu bağlamda hem analitik yargıların hem de sentetik yargıların dayandığı ilkeler vardır. Kant, analitik yargıların temel ilkesinin çelişme ilkesi olduğunu söyler. Analitik yargıların çelişme ilkesine dayanması, dile getirdiği yargıların yüklemine zaten öznede içerilmesiyle ilişkilidir. Çünkü “*bütün nesnelere yer kaplar*” yargısı “*yer kaplamayan nesne yoktur*” değilleyici yargısı şeklinde ifade edilebilir. Söylenebilir ki, analitik yargıların kavramları her ne kadar deneysel olsa da onlar a priori yargıları içerir. Buna karşın “*kökenleri deneysel olan sentetik⁶ a posteriori yargılar vardır; ayrıca saf anlama yetisinden ve akıldan kaynaklanan kesin a priori olanları da vardır*” (Kant, 2015a, s. 15). Genel olarak bakıldığında bu belirlemeler tek başına çelişme ilkesinden kaynaklanmazlar. Ama görülmesi gereken asıl şey, her ne kadar “*her şey bu ilkedan türetilmiyorsa da, hiçbir şey ona aykırı olamaz*” (Kant, 2015a, s. 16).

Peki, neden soruşturma sentetik a priori yargılara yönelir? Kant yukarıda da ifade edildiği üzere analitik ve sentetik yargılar arasındaki ayrımı açık bir şekilde ifade etmektedir. Ona göre, analitik yargılar sadece çelişme ilkesine dayandıklarından kavranması da kolaydır. Sentetik a posteriori yargılar, deneyle çıkarılan yargılar olduklarından ki deney algıların bir araya gelmesinden oluştuğundan açıklanmaya gerek duyulmaz. Sentetik a priori yargılar ise çelişme ilkesinden başka ilkelere dayandığından olanağının araştırılması gerekmektedir (Kant, 2015a, s. 24). Dolayısıyla sözü edilen yargıları araştırmaya yol gösteren bir soruya ihtiyaç vardır. Kant bu ihtiyaca, şu soruyla cevap verir: “*sentetik a priori bilgiler nasıl olanaklıdır?*” (Kant, 2015a, s. 27).

Kant sentetik yargıları sınıflara ayırmaktadır. Bunlar; deney yargıları, matematik yargıları ve hakiki metafizik yargılardır. Kant'a göre deney yargıları daima sentetiklerdir. Çünkü bir şeye ilişkin yargıda bulunmak söz konusu olduğunda kavramın dışına çıkılamaz. Bundan dolayı da analitik yargılar deney üzerine inşa edilemez. Daha önce de söylendiği

⁶ “Sintetik” olarak geçen yerler belirli bir bütünlük oluşturması adına “sentetik” olarak değiştirilmiştir.

gibi “*Bütün nesnelere yer kaplar*” yargısı bu bağlamda *a priori* bir yargıdır. Deney hiçbir zaman yargıdaki zorunluluğa ulaştırmaz. Bir diğer yargı ise matematik yargılardır. Kant, matematik yargıların da sentetik olduğunu söyler. Bu belirleme matematikçilerin ele aldığı çıkarımların çelişme ilkesine dayandığından hareketle ilkelerin de aynı şekilde söz konusu ilkeye dayandığı yanılığına sahip olmalarını açığa çıkarır. Çünkü bir yargının çelişme ilkesine göre kavranabileceği, onun ilkelerinin de bu ilkeye göre ele alınması gerektiğini ortaya koymaz. Bu bağlamda söylenebilir ki, matematik yargılar deneyden türetilemezler: “*matematik yargılar deneysel değil, a priori yargılardır*”. Kant, bu belirlemenin kabul görmemesi durumunda ise düşüncesini “*Saf Matematikle*” sınırlandıracağını söyler. Böylece yukarıdaki sav şöyle ifade edilir: “*Saf Matematik deneysel bilgi değil, yalnızca saf a priori bilgi içerir*” (Kant, 2015a, s. 16).

Kant'ın matematik yargıları sentetik yargılar olarak ifade etmesi aynı zamanda bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmanın ana hedefinde, şu soru sorulmaktadır: “*Matematik yargılar, Kant'ın savunduğu gibi sentetik yargılar mıdır; yoksa analitik yargılar mıdır?*” (Heimsoeth, 2007, s. 74). Kant, matematik yargıların sentetik olduğunu “*7+5=12*” yargısından hareketle çözümler. Başlangıçta bu önerme analitik bir yargı olarak kabul edilmektedir; ama Kant'la birlikte bambaşka bir anlam kazanır. Kant, söz konusu yargıya dikkatlice bakıldığında iki sayının birleşiminden bir sayının elde edildiğinin görüleceğini ancak on iki sayısının “*benim sadece yedi ve beşin birleştirilmesini düşünmemle hiçbir şekilde düşünülmemiş*” olamayacağını söyler. Bu yargı her ne kadar parçalara ayrılabilir da on iki sayısına ulaşamaz. Yapılması gereken şey ise görünümün yardımıyla teker teker sayma işleminin yapılması ve beşe yedinin eklenmesidir. Böylece söylenebilir ki, “*7+5=12*” yargısı ile kavramımız genişler ve tek tek sayılarda düşünülmeyen bir kavram eklenir. Bu bağlamda “*analitik önerme her zaman sentetiktir*”. Kant'a göre büyük sayılar düşünüldüğünde söylenmek istenen açıkça görülecektir. Çünkü, “*biz kavramımızı istediğimiz kadar evirip çevirelim, görünümün yardımı olmadan, sırf kendi kavramlarımızı öğelerine ayırmamızla toplamı hiçbir zaman bulamayız*” (Kant, 2015a, s. 17).

Kant'a göre matematik yargılar gibi Saf Geometrinin yargıları da analitik değil sentetiktir. Bu bağlamda “*doğru*” ele alınabilir. Tanımı gereği “*doğru*” iki nokta arasında çizilen en kısa çizgidir ki, Kant söz konusu tanımın sentetik bir yargı olduğunu söyler. Çünkü “*doğru*” kavramı nicel olanı değil nitel olanı içerir. Böylece “*en kısa*” ifadesi ona eklenir ve görülmüyle bu mümkün olur (Kant, 2015a, s. 17). Kant geometricilerin

varsayıldıkları bazı ilkelerin ise analitik olduklarını ve dolayısıyla çelişme ilkesine dayandığını söyler; ama bunun nedeninin “*deyimin çift anlamlılığı*”ndan ileri geldiğini de ekler. Çünkü biz zaten “*verilmiş bir kavrama belirli bir yüklem düşünmek zorundayız*” ki söz konusu zorunluluk zaten kavramın kendisinde vardır. Kant’a göre “*Saf matematik bilgiyi diğer tüm a priori bilgilerden ayıran en önemli özellik, onun kavramlardan değil, hep sadece kavramların oluşturulmasından hareket etmesi gerekliliğidir*” (Kant, 2015a, s. 18). Bunun anlamı ise bilginin görüye gitmek zorunda olduğudur. Bu bilgiye, analitik yargılara yaklaşıldığı şekilde bakılmamalıdır; çünkü bu bilgilerin hepsi sentetiktir.

Kant, son sınıflandırmada ise hakiki metafizik yargıların hepsinin sentetik olduğunu ve metafiziğin asıl işinin ve amacının sentetik a priori yargılar olduğunu ifade eder. Bu bağlamda metafizik yargılar ile hakiki metafizik yargıların birbirinden ayrılması gerektiğini düşünür. Metafizik yargılar, çoğunlukla analitiktir; ama bunlar sentetik olan metafizik yargılara ulaşmada araçtır. Örneğin, “*şeylerde töz olan her şey kalıcıdır*” yargısı hem sentetik hem de metafizik bir yargıdır. Bu bağlamda metafiziğin asıl içeriğini “*a priori bilginin hem görüye hem de kavramlara göre meydana getirilmesi*” oluşturur (Kant, 2015a, s. 20).

Genel olarak bakıldığında Kant üç bilgi alanını birbirinden ayırmaktadır. Söz konusu alanlar saf doğa bilimleri, matematik ve metafiziktir. İncelenen soruşturma göz önüne alındığında Kant, saf doğa bilimleri ve matematiğin sentetik a priori olduğundan kuşku duymamaktadır; ama metafizik konusunda şüpheleri vardır. Bu şüphe de yadsınamayacak bir öneme sahiptir. Çünkü gerek *Saf Aklın Eleştirisi* gerekse de *Prolegomena* metafiziğin bir bilim olarak olanaklı olup olmadığı sorusuyla başlamaktadır. Kant’a göre transsendental felsefe zorunlu olarak her metafizikten önce geldiği için söz konusu bilgi alanını sistematik ve belirli düzen doğrultusunda inceleyecektir ki, zaten bu transsendental felsefenin kendisidir.

Kant *Saf Aklın Eleştirisi*’nde transsendental felsefeyi şöyle ifade eder: “*Nesnelere ile olmaktan çok a priori olanaklı olduğu ölçüde nesnelere ilişkin bilgi türümüz ile ilgilenen tüm bilgiyi aşkınsal [transsendental] olarak adlandırıyorum. Böyle kavramlar dizgesi Aşkınsal [transsendental] Felsefe olarak adlandırılabilir*” (Kant, 2015b, s. B26). Bunun dışında transsendental felsefe için birçok tanımlama yapılmaktadır. Transsendental felsefe, “*bir bilimin ideasıdır*”, “*arı [saf] usun tüm ilkelerinin dizgesi*”dir (Kant, 2015b, s. A14), “*arı [saf] ve yalnızca kurgul usun bir felsefesidir*”

Kant'ın Eleştirel Felsefesi Üzerine... The Meric Journal Cilt:8 Sayı:1 Yıl:2024
(Kant, 2015b, s. B29). Yukarıdaki tanımlamalar ışığında “*transsendental*” kavramının bilme yetileriyle ilişkili olduğu görülür. Kant'ın transsendental felsefe için yaptığı tanımlamalar ise onun eleştiri felsefesiyle ne derece örtüştüğünü göstermektedir.

Transsendental kavramının açılmasyla birlikte Kant'ın transsendental ana sorun olarak gördüğü problemlere geçmek soruşturmaya sahici bir izlek sağlayacaktır. Kant'a göre sadece matematik ve saf doğa bilimi görüdeki nesnelerin gerçekliğinin somut olarak gösterebilirler. Oysa, metafiziğin bilim olarak olanaklı olup olmadığı sorununu çözümlenmeden onun sentetik a priori bilgiyi içerdiği belirlemesinden hareket etmek hep kuşku uyandıracaktır. Kant metafiziği temel sorun olarak gördüğü sorunun kapsamına almaktadır. Ona göre transsendental ana sorun ise dört temel soruyu içermektedir (Kant, 2015a, s. 28).

1. “*Saf Matematik nasıl olanaklıdır?*”
2. “*Saf Doğa Bilimi nasıl olanaklıdır?*”
3. “*Metafizik genellikle nasıl olanaklıdır?*”
4. “*Bilim olarak Metafizik nasıl olanaklıdır?*”

Yukarıdaki sorulara yöneldiğimizde, birinci ve ikinci sorunun daha önce de ifade edildiği üzere sentetik a priori olarak bize verildikleri açıktır. Yani hem matematik hem de doğa bilimi saf akıl bilgileridir. Bu iki bilim için “*Nasıl olanaklıdır?*” sorusu sorulabilir; ama saf matematik ve saf doğa biliminin nasıl olanaklı olduğu sorusu onların sınırlarını belirlemeye yöneliktir. Kant, matematiğin ve doğa biliminin olanaklı olmalarını gerektiği onların gerçeklikleri tarafından kanıtlanmasına bağlar (Kant, 2015b, s. B21). Üçüncü ve dördüncü soruda ele alınan metafiziğin nasıl olanaklı olduğu ya da bilim olarak olanaklı olup olmadığı sorusu ise diğer iki bilime kıyasla bize gerçeklikte verilmediği bilinmekle birlikte onun olanaklı olup olmadığı şüphe edilebilir bir durumdur. Kant'a göre metafizik hakkında konuşmak için belirli bir ölçütün olması gereklidir. Ki bu, aynı zamanda metafiziğin bir bilim olarak olanaklı olup olmadığı sorusuyla doğrudan ilişkilidir. Kant metafiziğin olanaklı olup olmadığı sorusunu da saf aklın eleştirisiyle çözmek gerektiğini düşünür (Kant, 2015a, s. 134). Ama metafiziğin durumunu ele alacak kişi iki temel şeyi yapmaktan da uzak durmalıdır. Bunlardan birincisi “*olasılık ve tahmin oyunu*”yken, ikincisi sağduyudur. Çünkü a priori olarak bilinecek bir şey zorunlu bir şekilde kabul ediliyor olmalıdır (Kant, 2015a, s. 124). Tüm bu belirlemeler dikkate alınarak metafiziğin bir bilim olamayacağı düşüncesini taşıdığını ve

soruşturulmasından vazgeçilmesi gerektiğini düşünen biri için Kant şunu söyler: “*Hep kirlili hava solumayalım diye, günün birinde soluk almaktan büsbütün vazgeçmemiz ne kadar az beklenirse, insan düşüncesinin günün birinde metafizik araştırmalardan büsbütün vazgeçmesi de o kadar beklenir*” (Kant, 2015a, s. 122).

Kant metafiziğin aklın doğal bir yatkınlığı olarak gerçek olduğunu; ama yalnız başına kaldığında ise hem diyalektik hem de aldatıcı olduğunu söyler. Bu bağlamda metafizik hakkında yapılacak herhangi bir soruşturma ilkeleri ondan çıkarmakla yanlış bir yöntem izler. Bu yöntemle de hiçbir zaman bir bilim meydana gelmez (Kant, 2015a, s. 120). Kant'a göre yalnızca eleştiri, metafiziği sahici bir yolun tematik konusu yapabilir. Onu belirli şekillerde gerçekleştirmenin tüm araçlarını da kendinde taşır. Eleştiri olmadan metafizik imkânsızdır. Bu bağlamda şu söylenebilir: “*eleştirinin tadını bir kere almış bir olan kişi, daha önce zorunlu olarak yetindiği bütün dogmatik gevezeliklerden hep tiksinti duyacaktır*” (Kant, 2015a, s. 121).

3. ELEŞTİREL FELSEFEYE GENEL BİR BAKIŞ

Kant, aklın kaynağını, kapsamını ve sınırlarını göstererek, bir şeyin bilinme bakımından iki alanda söz konusu olabileceğini belirtir. “*Teorik akıl*”la nesnel geçerliliği gösterilebilecek olan *fenomenal* alan ve “*pratik akıl*”la üzerinde konuşulacak olan *noumenal* alan olmak üzere aklın sınırlarıyla ilişkili bilgi alanı vardır. Bu bağlamda Kant'ın eleştirel felsefesi bir sınır çekme görevi görmektedir. Böylece *fenomenon-noumenon* kavramları arasındaki ayrım ortaya konduğunda soruşturmanın yönü belirlenecektir. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde bu ayrımı şöyle ifade eder: “*Herhangi bir temel ilkede bir kavramın aşkınsal [transscendental] kullanımı bu kavramın genel olarak ve kendilerinde şeyler ile ilişkilendirilmesidir; görgül [empirik] kullanımı ise yalnızca görüngüler [görünümler], e.d. olanaklı bir deneyimin nesnelere ile.*” (Kant, 2015b, s. B298) Kant felsefesi açısından *fenomenon* ve *numenon* kavramları hayati önem taşımaktadır. Fenomenler, anlama yetisinin kategorileri tarafından kavranırlar. Kant'ın dört temel sınıf altında topladığı kategoriler –Nicelik (birlik, çokluk ve tümlük), Nitelik (gerçeklik, olumsuzlama ve sınırlandırma), İlişki/Bağıntı (töz, neden ve birliktelik) ve Kiplik/Modalite (olanak, varoluş ve zorunluluk)- anlama yetisinin a priori kavramları, fenomenal alandaki şeylerin kavranmasını, duyusallık senteziyle sağlarlar. Çünkü akıl, yargılarını sözü edilen kategorilere döker. Felsefe tarihinde bu ayrım farklı şekilde Aristoteles'te de yapılmaktadır. Ama Aristoteles'te kategorilerin sayısı on tane. Bu ayrım bağlamında Kant ile Aristoteles arasındaki en temel fark, Aristoteles'in

Kant'ın Eleştirel Felsefesi Üzerine... The Meric Journal Cilt:8 Sayı:1 Yıl:2024
kategorilerinin varlığa ilişkin olmasıyla Kant'ın ayrımı bilgiye dayalı
olmasıdır. Heimsoeth, Kant'a göre kategorilerin ne alama geldiğini şöyle
ifade eder:

Kategoriler düşünmenin temel, kurucu, bağlayıcı formlarından başka
bir şey değildirler; bunlarsız bilince hiçbir şey giremez; onların bizim
bilebileceğimiz her şeyde geçerlilikleri vardır. *Kategoriler*, deneyim
objelerinin, *mundus sensibilis* [duyumlanır dünyanın]'in
kavranabilmesinin koşuludurlar (Heimsoeth, 2007, s. 91).

Bu bağlamda söylenebilir ki, fenomenler zorunlu olarak kategorilerle
uyum içinde olurlar yani kategorilere uyarlar. Söz konusu belirleme aynı
zamanda Doğa'nın gerçek yasa koyucuları olarak bizlerin ancak kategoriler
vasıtasıyla bunu yapabileceğimizi gösterir. Dolayısıyla kategoriler
aracılığıyla “uzay-zamansal dünyamızın parçası olmayan şeyler hakkında
da iddialarda bulunabiliriz.” Lakin kategoriler, genel olarak deneyime
ilişkindir. Her ne kadar kendi başlarına deneyimden bağımsız olsalar da
kullanımları “uzam-zamansal deneyimle sınırlı”dır (Kuehn, 2017, s. 239).

Kant, zaman ve uzamı da saf a priori görüler olarak kabul eder:
Duyusallığın dış formu olan uzam ile iç formu olan zaman. Bu bağlamda
söylenebilir ki uzam ve zaman birer kategori değil, dünyaya ilişkin
bilgimizin olanak koşulu olan görüleridir (*Anschauung*).

Zamanda ve uzamda bulunan nesnelere söz ettiğim zaman, kendi
başına şeylerden söz etmiş olmuyorum, çünkü onlar konusunda hiçbir
şey bilmiyorum; görünüşteki şeylerin, yani yalnızca insana
bağışlanmış nesnelere bir bilme yolu olarak deneydeki şeylerin sözünü
ediyorum. Uzamda ve zamanda düşündüğüm şeyin, kendi başına,
benim bu düşüncelerim olmaksızın da, uzamda ve zamanda olduğunu
söyleyemem; söylersem çelişkiye düşerim; çünkü uzam ve zaman
onlardaki görünüşlerle birlikte, kendi başlarına ve benim
tasarımlarımın dışında varolan şeyler değil, yalnızca tasarımlama
yollarıdır; sırf bir tasarımlama yolu olan bir şeyin tasarımlarımızın
dışında da var olduğunu söylemek de açıkça çelişkilidir. Böylece
duyular dünya-sının nesnelere, ancak deneyde vardılar, deney
olmaksızın, ya da deneyden önce, nesnelere kendilerine özgü kendi
başına bir varoluş yüklemek, deneyin deneyimsiz ya da deneyden önce
gerçek olduğunu tasarımlamak demek olur. (Kant, 2015a, s. 95)

Böylece fenomenon kavramının hangi çerçevede işlevsel olduğu
görülmektedir. Numenon ise Kant'a göre “kendinde şey”dir. Kendinde şey
kavramı Kant'ın teorik ve pratik aklın söz sahibi olduğu alanlar açısından

son derece önemlidir. Kant, numenon alanını Tanrı, ölümsüzlük (Ruh) ve özgürlük (evren) olarak belirler. Bu üç alan hakkında yargıda bulunmak ancak ve ancak pratik aklın söz konusu olduğu yerde mümkündür. Kant aynı zamanda bu üç ayrıma “ide” demektedir. *Saf Aklın Eleştirisi*'nde “ide” hakkında şöyle yazar: “İdea ile zorunlu bir us kavramını anlıyorum ki, duyuda ona karşılık düşen hiçbir nesne verilmez. Öyleyse şimdi irdelenen arı us kavramlarımız aşkınsal idealardır. Bunlar arı usun kavramlarıdır.” (Kant, 2015b, s. 384) Kant'ın fenomenon-numenon ayrımının merkezinde şeylerin bize nasıl görünebilecekleri ayrımı yatar. Bu şu anlama gelir: Biz şeylerin kendiliklerine değil, ancak onların bize göründükleri şekliyle bilgi sahibi olabiliriz.

SONUÇ

Genel olarak ifade etmek gerekirse, duyusallık (görü), anlama yetisi ve akıl Kant'ın bilgi anlayışının sac ayağını oluştururlar. Bu temel üç belirleme, Kant'ın deneyi olanaklı kılan bilme yetileri arasındaki ilişki ve farkı ortaya koymaktadır. Duyusallığın; uzam ve zamanın, anlama yetisinin de kategorileri içerdiğini düşündüğümüzde bilginin nasıl ortaya çıktığı sorusu bu iki alanın senteziyle cevabını bulmaktadır. Çünkü söz konusu iki alan fenomenlere ilişkin bilgiye ulaşmakta kullanılır. Böylece söylenebilir ki, kendisini gösteren şeylere, görünüşlere yönelik bilgimiz ancak ve ancak duyusallık ve anlama yetisiyle mümkündür.

Kant'ın yukarıda ifade edilen sac ayaklarının üzerine kurulduğu zemin eleştiridir. Bir sınır kavramı olarak eleştiri, “akıl felsefesine” giden yolun taşlarını birer birer ihtimam göstererek dizmektedir. Bu yolda başlangıçta ifade edilen basamaklardan özenle geçmenin yolu düşünmenin aceleci yönüne kendimizi kaptırmamak ve kesin yargılarda bulunma durumundan kendimizi kurtarmaktır. Bunu yapabilmenin koşuluysa bizi dogmatik düşüncelerin kıyısına ulaştıran düşünme şekillerinden kendimizi sakınmaktır. Sakınmak, aklın kılavuzluğunda öznenin ve bilginin konumuna dair her türlü yargının karşısına eleştirinin sivri dilliliğiyle dikilmektir; reddetmek için değil anlamak için.

KAYNAKÇA

Caird, Edward (2018). Eleştiri Düşüncesi: *Kant'ın Eleştiri Felsefesi*'ne Giriş. (çev. Metin Bal), *Kaygı Dergisi*, s. 30, s. 253-279.

Copleston, Frederick (2004), *Felsefe Tarihi: Kant*. (çev. Aziz Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınevi.

Heimsoeth, Heinz (2007), *Kant'ın Felsefesi*. (çev. Takiyettin Mengüşoğlu), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Höffe, Otfried (2008), *Felsefenin Kısa Tarihi*. (çev. Okşan Nemlioğlu Aytolu), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Hume, David (2017). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*. (çev. Oruç Aruoba). İstanbul: Say Yayınları.

Weber, Alfred (2015), *Felsefe Tarihi: Felsefe, Metafizik, Bilim*. (çev. H. Vehbi Eralp), Ankara: Kabalcı Yayıncılık,

Deleuze, Gilles (2007), *Kant Üzerine Dört Ders*. (çev. Ulus Baker), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Deleuze, Gilles (2017), *Kant'ın Eleştiri Felsefesi*. (çev. Hüseyin Portakal), İstanbul: Cem Yayınevi.

Kant, Immanuel (2015a), *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*. (çev. İoanna Kuçuradi-Yusuf Örnek), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kant, Immanuel (2015b), *Arı Usun Eleştirisi*. (çev. Aziz Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınevi.

Kant, Immanuel, (2015c), *Seçilmiş Yazılar*. (çev. Nejat Bozkurt), İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Kant, Immanuel (1996), *Critique of Pure Reason*. (trans. Werner S. Pluhar), Indiana: Hackett Publishing Company.

Kuehn, Manfred (2017), *Kant*. (çev. Bülent O. Doğan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Soykan, Ömer Naci (2003), *“Alman Felsefesi”*. (edtt. Ahmet Cevizci), *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt:1, 256-282.